

ÉLŐNYELV

A másodnyelvi kölcsönszavak fonetikai adaptációja a kárpátaljai magyar és ukrán nyelvváltozatokban

1. rész

1. Bevezetés. A kölcsönszavak fonetikai változásainak a tanulmányozása fontos szegmensét képezi a kontaktusnyelvészetnek. Különösen nagy jelentősége van a hangtani kérdések tanulmányozásának azokban az esetekben, amikor egymással rokonságot nem mutató nyelvek közötti kapcsolatról, s az e kapcsolatok nyomán meghonosodott kölcsönszavakról kívánunk szót ejteni. Ilyen jellegű kapcsolatról kell beszélnünk a szláv nyelvcsaládba tartozó ukrán és orosz, valamint a finnugor nyelvcsaládba tartozó magyar nyelv esetében is. A szláv és magyar nyelv hangrendszeri eltérései kiváló lehetőséget adnak arra, hogy a kölcsönszavak meghonosodásuk során jellegzetes hangtani módosulásokon menjenek keresztül, legyen szó akár a szláv nyelvekben meghonosodott hungarizmusokról, akár a magyar nyelvbe átkerült szláv lexikai elemekről. A magyar magánhangzórendszer ugyanis jóval gazdagabb, mint az ukrán vokalizmus. A standard magyar fonémarendszernek 14 magánhangzója van: *a, á, e, é, i, í, o, ó, ő, ö, u, ú, ü, ű*. A standard ukrán vokalizmus 6 magánhangzót tartalmaz: *a, o, u, e, y, i* [a, o, u, e, y, i]. A magyar nyelvnek 25 standard mássalhangzó-fonémája van, míg az ukrán standard 32 mássalhangzó-fonémát tartalmaz. A magyar mássalhangzók többségének megvan az ukrán megfelelője (BÁRÁNY 2009: 144).

2. A lexikai hungarizmusok adaptációja. Az elemzés alá vont magyar kölcsönszavak a kárpátaljai és más nyugat-ukrajnai ukrán nyelvű szépirodalmi művekben fordulnak elő.

2.1. Monoftongusok. A m. labiális *a* magánhangzónak leggyakrabban az alsó nyelvállású *a* felel meg hangsúlyos vagy hangsúlytalan pozícióban (az írásban *a/я*). Pl. *авámь* < m. *avagy*, *аняорцяр* < m. *anyaország*, *бáлма* < m. *balta*, *тáзда* < m. *gazda*, *кáбат* < m. *kabát*, *кáлан* < m. *kalap*, *кoпoня* < m. *koronya*, *пaлaчінтa* < m. *palacsinta*, *пapaдoчкa* < m. *paradicsom*, stb. Több szó esetében a m. *a* labiális *o* hangban realizálódik, kivált olyankor, ha az átvett szó magyar nyelvjárási megfelelőjében zártabb az *a*: pl. *áno* < m. *apa* (megjegyzendő, hogy itt a m. *apó* is szóba hozható forrásszökevény), *бiжoлмa*¹ < m. *birsalma*, kárp. N. *bisalma*, *bisāma*, *bissāma*, *bizsāma*, *bizsalma* (LIZANEC 2012: 97), *бoкáнчi* < m. *bakancs*, *лáбoш* < m. *lábás*, N. *лáбoш*, *лoбoдa*, *лoнmа* < m. *labda*, N. *лaптa*, *coкáч* < m. *szakács*, *coмap* < m. *számár*, stb. A m. *a* ukrán *o* megfelelést mutató szavak egy részének forrása az ómagyar, illetve középmagyar korban *o*-val adatolt (vö. DEZSŐ 1989: 26). LIZANEC (1977: 34) megállapította, hogy a magyarul jól beszélő ukrán személyek kizárólag a m. labiális *a* fonémát ejtik. Két esetben az *a* > *a ~ o*, illetve az *a* > *a ~ o ~ i* váltakozás párhuzamos használatával találkozunk: *нáпpиkа*, *нoпpиzа* < m. *paprika*, N. *пoпpиgа*, *зaтáп*, *зoтáп*, *xимáп* < m. *határ*. A nyelvmélekekben a legrégebb *chutar* mellett felbukkan

¹ Ukr. N. *бiржoлмa*, *бiжoлмa*, *бiжáлмy* (Pl. t.) (LIZANEC 1976: 578); *бiжáлмa* (SABADOŠ 2008: 25).

a *chotar*; *hatar* változat is (DEZSŐ 1989: 26–27). A nyelvjárások a legváltozatosabb hangtani realizációkat mutatják: *zomap* ~ *zamap* ~ *zamaa* ~ *xomap* ~ *ximap* (LIZANEC 1976: 590).

A m. *á* magánhangzónak az alsó nyelvvállású *a* (az írásban *a/я*) a megfelelője. Pl. *алдомáи* < m. *áldomás*, *бáришонь*, *бáриун* < m. *bársony*, *бáчи* < m. *bácsí*, *бéтыр* < m. *betyár*, *бóзар* < m. *bogár*, *борáт* < m. *barát*, *вáиуар* < m. *vásár*, *вóдác* < m. *vadász*, *лампáи* < m. *lámpás*, *нýзár* < m. *pohár*, *салáи* < m. *szállás*, stb.

A m. *o* magánhangzónak leggyakrabban a középső nyelvvállású labiális *o* felel meg. Pl. *бíрток* < m. *birtok*, *бóзар* < m. *bogár*, *бókóp* < m. *bokor*, *бóта* < m. *bot*, *бочкóру* < m. *bocskor*, *кóчка* < m. *kocka*, *кóиуар* < m. *kosár*, *сохтáи* < m. *szokás*, *сýньюг* < m. *szúnyog*, stb. Két esetben az alsó nyelvvállású *a* felel meg a m. *o*-nak (az írásban *a/я*): *арсáз*, *арсáк* < m. *ország* és *рýндя* < m. *rongy*. A rendhagyó *o* > *a* változás a hasonulás eredményét tükrözi: az előző *a* hasonul az utóbbihoz. A *катýна* < m. *katona* esetében a felső nyelvvállású *y* magánhangzót a m. labiális *o* helyén DEZSŐ (1989: 22–23) a román nyelv közvetítő hatásával magyarázza, vö. rom. *cotună*, *cătună*, *cotună*. Az *o* > *y* változás is előfordul nyílt és zárt szótagban a következő szavakban: *бýдýгóви* < m. *bugyogó*, N. *bugyugóу*, *буркýт* < m. *borkút*, *дýдурывáти* < m. *dudorodik*, *рýнтáти* < m. *ront*, *иýза* < m. *soha*. A *бýдýгóви*, *буркýт* és a *дýдурывáти* szavakban az *o* > *y* változás progresszív, illetőleg regresszív asszimilációs hangtani jelenség következménye. Néhány szó esetében párhuzamosan fordul elő az *o* > *o*, illetve *o* > *y* változás nyílt, illetve zárt szótagban egyaránt: *бáришонь* ~ *бáриун* < m. *bársony*, *бíзонь* ~ *бízунь* < m. *bizony*, *нóзár* ~ *нýзár* < m. *pohár*. Az *o* > *y* változás nyilvánvalóan az *u*-zó ukrán nyelvjárások hatására keletkezett. Szintén párhuzamosan fordul elő az *o* > *o*, illetve *o* > *ы* [y] változás a *вáроиш*, *вáрыиш* < m. *város* szó esetében. A nyelvjárásokban a fent megnevezetteken kívül az *o* > *e* is előfordul, vö. *вареш* (DEZSŐ 1961: 147; LIZANEC 1976: 583).

A veláris hosszú *ú* és rövid *u* leggyakrabban *y* hangban realizálódik: *ады́в* < m. *ágyú*, *бáвýси*, *ба* *i* *са(ы)* < m. *bajusz*, *зýрка* < m. *hurka*, *зýсáр* < m. *huszár*, *крýмпли* < m. *krumpli*, *лýгоиш* < m. *lugas*, *л* *i* *и́та* < m. *lusta*, *насýля* < m. *paszuly*, *руд* < m. *rúd*, *сýньюг* < m. *szúnyog*, *и́зас* < m. *juhász* stb. Az *ú* hang a *фамíе*, *фатýв* < m. *N. fattyú* 'legény' szóban *-íе*, *-ýв* hangkapcsolatban realizálódott, amit Lizanec a szóvégi *оу* diftongusra végződő főnevek analógiájával magyaráz (LIZANEC' 1977: 37). A *навнóвáти* < m. *megun* igében az *u* magánhangzó *в* [u]-ban realizálódott.

A m. rövid és hosszú *i* a felső nyelvvállású *i* magánhangzóban realizálódik hangsúlyos és hangsúlytalan pozícióban a szó bármely részében (a jelenség általában jellemző a jövevényszavakra, vö. PAN'KEVYČ 1938: 45). Pl. *бáчи* < m. *bácsí*, *бигáрь* < m. *bige*, *би́цли* < m. *bicikli*, N. *bicigli*, *вигáн* < m. *viganó*, *вídик* < m. *vidék*, *мíнден* < m. *minden*, *нínчен* < m. *nincsen*, *палачíнта* < m. *palacsinta*, *пи́ццýкий* < m. *picike*, *чíга-бíга* < m. *csigabiga*, *чíнои́иш* < m. *csinos* stb. Néhány esetben *i* < *u* [y] fonémarealizáció van: *бс́рив* < m. *bíró*, N. *bíróц*, *бирóвáти* < m. *bír*; elvértve *бирóвáти*, *галсáт*, *галсáк* < m. *galiba*, *пáнтлика*, *пáнтлик* < m. *pántlika*, *парадс́чка* < m. *paradicsom*, *пéдиш* < m. *pedig* (elvértve *péдиш*, *пс́диш*), *солгабсров* < m. *szolgabíró*, N. *szolgabíróц*, *мéцик* < m. *tetszik*, N. *teccik*, *чс́жма*, *чс́жми* < m. *csizma*, N. *csizma*, elvértve *чíжми*. LIZANEC megállapítása szerint a m. rövid és hosszú *i* magánhangzó *u* [y]-nek való ejtése elsősorban azokra a személyekre jellemző, akik nem beszélnek vagy rosszul beszélnek a magyar nyelvet (LIZANEC' 1977: 37). A *мáишлик* < m. *masni*, N. *masli* szóban *i* < *ик* megvalósulás van, *i* > *иця* jellemző a *тенгeрсця* < m. N. *tengeri* főnévre. Az *-ик* és az *-иця* morfológiai

indíttatású honosító képző megjelenését az indokolja, hogy az ukrán nyelvben csak idegen eredetű főnevekben van szóvégi *i* magánhangzó. A képzők arra utalnak, hogy a *машлик* és a *менгерця* adaptálódott a befogadó nyelv alaktani rendszeréhez. A m. *i* a szó végén *-iü* végűvé vált a *Тібіи* < m. *Tibi*, hiv. *Tibor* személynévben. A magánhangzók párhuzamos használata tapasztalható a következő szavakban: *u* [y] ~ *i* [i]: *бирова́ти* ~ *бірува́ти*; *i* [i] ~ *ы* [y]: *лінга́рь* ~ *лынга́рь*; *i* [i] ~ *ї* [ji]: *цімбора* ~ *цїмбора*, *чіку́в* ~ *чіків*.

A m. palatális *e* fonémának leggyakrabban az ukrán középső nyelvállású *e* a megfelelője hangsúlyos és hangsúlytalan pozíciójában a szó bármely részében: *геренда́*, *теренда́* < m. *gerenda*, *го́вер* < m. *haver*, *лє́веш* < m. *leves*, *емелєтовий* < m. *emeletes*, *енгєдовати* < m. *enged*, *єне-бєне* < m. *ejnye-bejnye*, *жеб* < m. *zseb*, *лє́квар* < m. *lekvár*; *лє́ленц* < m. *lелenc*, *меи́стєр* < m. *mester*; *сєнтємбєр* < m. *szeptember*; *мє́лек* < m. *telek*, stb. Néhány esetben a m. *e* helyett a közép-felső nyelvállású *u* hang szerepel: *бичєлюва́ти* < m. *becsül*, *гє́нтийи* < m. *hentes*, *сзир* < m. *ezer*; *сїєн* < m. *éljen*, *снєн*, *снпєн* < m. *éppen*, *спиря* < m. *eperfa*, *фсї́ца* < m. *fejsze*. Egy esetben *i* hangot (az írásban *ї*) adatoltunk, amelyben a magyar nyelvjárási hang az átadó: *будї́лапои* < m. *bugyelláris*, N. *bugyilláros*. Néhány szóban az *e* ~ *u* ~ *i* párhuzamosan használatos: *лє́гїнь* ~ *лїгїнь* < m. *legény*, N. *legéjny*, *нє́дик*, *нє́дїр* ~ *ндї́к* < m. *pedig*, *сєрснча* ~ *сирснча* < m. *szerencse*, *мє́мєтїв* ~ *тснмїтїв*, *тснмїтїв* < m. *temető*, N. *temetõj*. Egy-egy szóban az *e* > *e* (az írásban *є*) ~ *a* (az írásban *я*) párhuzamos változás van: *кє́нєшнїй* ~ *кї́нїшнїй* < m. *kényes*, N. *kéjnyes*, illetve az *e* ~ *a* realizáció, vö. *сєрсáма* ~ *сарсáма* < m. *szerszám*. E változatok párhuzamos használata az artikulációs közelséggel magyarázható. A *бум* *i* *є* < m. *beteg(ség)* szóban a m. palatális *e* helyén felső nyelvállású *y* van, melynek az *ü*-zõ és *i*-zõ ukrán nyelvjárásokban *ї*, illetve *i* felel meg, vö. *бум* 'yx [byt'uch] (OROS 1963: 53), *бєм* 'iz, *бєм* 'jz, *бєм* 'yz, *бум* 'yx [bet'ich, bet'üch, bet'uch, byt'uch] (LIZANEC 1976: 577), *бє́мїюг* [bet'jüch] (SABADOŠ 2008: 23). A 14. századtól adatolható magyar szó (TESZ 1: 290) az *e* > 'u változás előtt, kb. a 14. században kerülhetett a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba (DEZSŐ 1989: 29). Az *e*, *é* > *a* szóvégi megvalósulás morfológiai indíttatású, vö. *кара́лаба* < m. *karalábé*, *супнча* < *szerencse*, *фї́їца* < *fejsze*. A magyarban az *e* ~ *é* abszolút szóvégen bármilyen mássalhangzó után állhat, a kárpátaljai ukránban viszont a főnevek alanyesetében az abszolút szóvégen nem állhat *e* kemény mássalhangzó után. Ennek következtében a m. *e* hangnak a kárpátaljai ukrán alsó nyelvállású *a* formánssal történő felcserélését azzal magyarázzuk, hogy az átvett szó beilleszkedett az átvevő nyelv alaktani rendszerébe (vö. SULÁN 1961b: 151–152). Kivételt képez a *хєчєнєчє*, *гєчєнєчє* < *hecsepecse* 'hecsedli, csipkerózsa', amelyben nem érvényesül az *e* > *a* hangcsere. Kárpátalja területén és Ivano-Frankivszk megye néhány járásában szintén elterjedtek az *e*, illetve *i* szóvégi magánhangzók, vö. *єчє-нєчє*, *гєчє-нєчє*, *єчї-нєчї*, *зчїчї-нчїчї*-féle variánsok (SABADOŠ 1982: 68–69; MYHOLYNEC' 2000: 353).

A m. rövid *õ* magánhangzó vizsgált anyagunkban csupán négy szóban fordul elő: a *гєрчок* < m. *hõrcsõg* első szótagjában és a *чєвдирь* < m. *csõdõr*; N. *csõjõdõr* szavakban a közép-felső nyelvállású *u* [y]-vel asszociálódik, a *гєрчок* < m. *hõrcsõg* esetében a második szótagban a labiális *o* a megfelelője. A *кє́льтовати* < m. *kõlcsõg* esetében *e* fonémát eredményezett, a *кгы́нєнь* < m. *kõpeny* szóban az alsó nyelvállású nyelvjárási *ы* [y] magánhangzó a megfelelője, amely kiejtésben a közép-felső nyelvállású *u*-hez hasonló (vö. N. *kõpen* 'ar, *kõpen* 'i; LIZANEC 1976: 602). A *чївдирь* < m. *csõdõr*; N. *csõjõdõr* szóban az *õ* > *u* [y] változás feltehetően hasonulás eredménye: a második szótagban lévő *u* hasonul a már korábban meghonosodott előbbi fonémához.

A m. rövid palatális *ü* az általunk vizsgált anyagban különbözőképpen realizálódott: *ü* > *i* [i]: *бідунуні* < m. *büüdös*; *ü* > *e* [e]: *уемеміні* < m. *sütemény* (elvétve *uimeméni*); *ü* > *ю* [ju]: *н і унуік* < m. *püspök*. A hosszú m. *ű* hang megfelelője a felső nyelvválású *i*: *фі́пично́р* < m. *fűrészpör*; N. *firéjszpör*; illetve közép-felső nyelvválású *u*: *фі́уе́с* < m. *fűrész*, N. *firéjsz*. A *бичелюва́ти* < m. *becsül* szóban *ü* > *e* változás van. A nyelvjárá-sokban és a nyelvmélekekben az *ü* > *a*, *ü* > *o* is előfordul (vö. DEZSŐ 1989: 51; RUR. 12). Az ukrán *e* és *o* fonémát DEZSŐ (1989: 32) a régi magyar *ö*-s alakból származtatja: *бо́ѣсѣ́лѣ́с*, *елбе́че́і́лесе*. LIZANEC nem ért egyet ezzel az érveléssel: az *ü* hangot az előző *e* magánhangzó hasonulásával magyarázza, vö. *бечелюва́ти* (LIZANEC' 1977: 41).

2.2. Diftongusok

2.2.1. *óу* diftongus (standard *ó*, elvétve *ű*). Az általunk vizsgált anyagban az *óу* diftongus a szóban elfoglalt pozíciótól függően különbözőképpen realizálódott. A szó vé-gén a m. *óу* diftongusnak (standard *ó*) többféle hangkapcsolat felelt meg:

1. Hangsúlytalan -*ов*, -*іе*, -*уе* [-*оу*, -*ів*-, -*ув*] hangkapcsolat: *бі́уіе* < m. *bíró*, N. *bíróу* (függő esetekben a *tő* az -*ов* [-*ов*], vö. *бі́рова*), *бі́мбо́в лі́мбо́в* < m. *bimbó*, N. *bimbóу*, *ді́нго́в* < m. *dongó*, N. *dungóу*, *рі́го́в* < m. *rigó*, N. *rigóу*, *фу́рйе* < m. *fűrő*, N. *fűrőу*. A fel-sorolt szavakban leggyakrabban a hangsúly az első szótagra esik, amit LIZANEC' (1977: 42) azzal indokol, hogy a szavak jelentős része viszonylag új kölcsönzés.

2. Hangsúlyos -*іе*, -*ов*, -*уе* [-*ів*, -*ов*-, -*ув*] hangkapcsolat: *а́руіо́в*, *а́руйе* < m. *ásó*, N. *ársóу*, *ба́зо́в* < m. *bagó*, N. *bagóу*, *ва́лйе* < m. *vályú*, N. *válóу*, de *ва́ліе* (a hangsúly az első szótagra esik), *гі́нтіо́в*, *гі́нтіуе* < m. *hintó*, N. *hintóу*, *го́рдіе*, *го́рдіуе* < m. *hordó*, N. *hordóу*, *ко́пору́оу*, *ко́руйе* < m. *korsó*, N. *korsóу*, *са́біе* < m. *szabó*, N. *szabóу*.

SULÁN BÉLA tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar -*ó* végű fő-nevek véghangjának szláv megfelelője az -*ов* (SULÁN 1961a: 3–4). Ennek bizonyításá-ként példákat hoz fel a bolgár, a kárpátaljai ukrán, a szerbhorvát és a szlovák nyelvből, illetve nyelvjárásokból. Megjegyzendő azonban, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvjárások-ban a fent említett nyelvekkel és az általunk vizsgált anyag nagyobb részével ellentétben -*ів* végződés szerepel: *а́ршів* < *ásó*, *ба́гів* < *bagó*, *ка́пів* < *kapó*, *ко́ршів* < *korsó*, *са́бів* < *szabó*, *со́лгабірі́в* < *szolgabíró*, *ті́мшів* < *tímsó*, *за́чків* < *zacskó*, de *бе́рів* < *bíró* (SULÁN 1961a: 4–5). A CSOPEY LÁSZLÓ-féle (1881: 270–294) magyar eredetű szógyűjteményben az -*ó*, -*ő* végű főneveknek az ukrán nyelvjárási -*ів* a megfelelője, mivel a kárpátaljai ukrán *ü*-ző nyelvjárás szokincsből merítette példáit: *а́ршів* < *ásó*, *ба́гів* < *bagó*, *чі́ків* < *csikó*, *га́йів* < *hajó*, *гі́нтіів* < *hintó*, *го́рдіів*, *го́рдіів* < *hordó*, *я́рів* < *járó*, *ка́нчіів* < *kancsó*, *ко́пів*, *ка́пів* < *kopó*, *на́плів* < *napló*, *на́клів* < *nyakló*, *пе́ргів* < *pergő*, *ре́сел'ів* < *reszelő*, *со́габірі́ів* < *szolgabíró*, *те́нтіів* < *temető*, *ті́мшіів* < *tímsó*, de *бе́рів* < *bíró*, *ду́гока́* < *dugó*. SULÁN BÉLA arra a következtetésre jutott, hogy mivel az -*оу* diftongus több szláv nyelvben használatos, ezért nem a szláv nyelvekben kell keresni keletkezésének okait, hanem a ma-gyar szavak fonetikai alakjában (SULÁN 1961a: 10–11).

3. A magyar *ó* a szó belsejében kizárólag -*ов* [-*оу*] hangkapcsolatban realizálódott: *Бо́втрадь* (helyn.) < m. N. *Bóутра́дь*, *ва́луші́ний*, *ва́луші́ний* (ва́лови́шен rövid alak) < m. *való*, N. *valóу* 1. 'használható valamire (tárgyról)', 2. 'rátermett valamire', *го́вгерь* < m. *hóhér*, N. *hóуher*, *Йо́вжска* < m. *Jóska*, N. *Jóуska*, *ю́вска́з* < m. *jószág*, N. *jóуска́з* 'föld-birtok', *ло́вгош* < m. *lógó(s)*, N. *ло́уго́ш*, *мо́вкучка* < m. *mókus(ka)*, N. *мо́укуска*, *но́вта* < m. *nóta*, N. *но́ута*, *о́ктю́бер* < m. *október*, N. *о́ктю́бер*, *ю́овго́р*, *ю́овго́р* < m. *sógor*, N. *со́угор*. A szóbelseji -*ов* [-*оу*] hangkapcsolat az *óу* északkeleti nyelvjárási diftongusra ve-

Vizsgált anyagunkban az *ó* > *o* változással realizálódtak a következő szavak: *κοράς* < m. *kórház*, *κόρυς* < m. *kórus*, *πρόβωμάτι* < m. *próbál*, amely a korábbi munkákban is megtalálható, vö. *πρόβωλοῦν* (CSOPEY 1881: 286), *πρόβωλατι* (HRINČENKO, 3456), *πρόβωλατι* (HODINKA 1991: 279), *μόρμου* < m. N. *tartóús*, miközben a nyelvjárásokban a *μόρμου* is felbukkan (LIZANEC 1976: 628). Három szó esetében az *óu* diftongusnak -*κ(a)* szuffixum követte -*ov* hangkapcsolat felel meg: *βίμβωκα* < m. *bimbó*, N. *bimbóu*, *δυγώκα* < m. *dugó*, N. *dugóu*, *ταπλώκα* < m. *tapló*, N. *taplóu*. Néhány hungarizmus a pluralia tantum kategóriában honosodott meg. Ezekben az *óu* diftongus -*ov*, -*ovci* [-ovy, -ovci] hangkapcsolattá fejlődött: *βυθιόζωει* < m. *bugyogó*, N. *bugyugóu*, *γολβώει* < m. *gombóc*, N. *gombóuc*. A fenti példák analógiájára képződhetett a *βυρζώει* < m. N. *brúgóu* 'nagybögő'. Az *ol* > *óu* diftongikus formákra vezethetők vissza a *δοσν* < m. *bolt*, N. *bóut*, *κόδου* < m. *koldus*, N. *kóudus*, *κοδωμάτι* < m. *koldul*, N. *kóudul*, *φωσν* 'raj' < m. *falt*, N. *fóut* szavak. Ennek oka az átadó északkeleti magyar nyelvjárások azon hangtani sajátossága, amely szerint a szótagzáró *l* kiesése következtében az *o* megnyúlik, diftongikusan ejtődik (vö. KÁLMÁN 1977: 34). Változatlanul honosodott meg az *ol* > *ol* hangkapcsolat a *κολαβύρις* < m. *szolgabíró*, N. *szóugabíróu* szóban.

2.2.3. *é (ej)*. A *m̃* standard *é* magánhangzó helyén egyes kárpátaljai magyar nyelv-járásokban *éi* záródó diftongus szerepel, amely különböző realizációkat eredményezett:

2. -eŭ [-ej] hangkapcsolatot: *Βέϋλα* 'Béla' < m. *Béla*, N. *Bé̇ila*, *ueũmaró̃s* < m. *sétáló*, *sétáló(hely)*, N. *sé̇ítaló̃y*;

4. -uŷ [-yɟ] hangkapcsolatot: *dūŷka* < m. *dézsza*, N. *déjzsa*, *kávuŷ* < m. *káné*, N. *kánév*, *képuŷk-vagánu* < m. *kerékvágás*, N. *keréjkvágás*, *nūŷni* < m. *néni*, N. *nějni*, *φuŷk* < m. *fék*, N. *féik*, *uŷŷtalvátu* < m. *sétál*, N. *sétál*;

5. az *ie* nyitódó diftongus (amely a standard *é* megfelelője) néhány esetben felső nyelvállású *i* hangot eredményezett, amely a magyar *i*-ző nyelvjárási alakra vezethető vissza (vö. LIZANEC' 1977: 45; DEZSŐ 1989: 28–29; UDVARI 2001: 146–147): *борбиль* < m. *borbély*,

N. *borbíjely*, *tálip*, *тáлір* < m. gallér, N. *galljér*; *каумі́ль* < m. *kastély*, N. *kastéjly*, *kastjély*, *кiмловáти* < m. *kémtel*, N. *kjémtel*, *лэгiнь*, *лсгiнь* < m. *legény*, N. *legijény*, *сэгiнь*, *ссгiнь* < m. *szegény*, N. *szegijény*, *тáнір*, *тáнір* < m. *tányér*; N. *tányjér*. Elvértve közép-felső nyelvállású *u* [y] magánhangzóban realizálódott, ami az *i* és az *u* artikulációs közelségével magyarázható, vö. *снний* < m. *ép*, N. *jép*. Az *éj* ~ *jé* diftongusok párhuzamosan is használatosak és *e* ~ *i* hangot eredményeznek: *каумі́ель* ~ *каумі́ль* < m. *kastély*, N. *kastéjly* ~ *kastjély*.

2.3. Mássalhangzók. A mássalhangzó-változások részben ukrán nyelvi talajon jöttek létre az ukrán fonetikai szabályok szerint (vö. LIZANEC' 1977: 46), részben pedig az északkeleti magyar nyelvjárások voltak a változások mintái. Néha a magyar hosszú mássalhangzók röviddé váltak: *буди́ларош* < m. *bugyelláris*, N. *bugyilláros*, *у́йен* < m. *éljen*, N. *éjjen*, *тэ́чик* < m. *tetszik*, N. *teccik*, *у́йш*, *у́йш* < m. *ujjas*, N. *újjas*, *и́йш*, *фíлер* < m. *fillér*. Párhuzamosan fordul elő a hosszú és a rövid m. *p* > *n* használata: *и́нен* ~ *и́ппен* < m. *éppen*. Esetenként megmaradtak a hosszú mássalhangzók: *и́зabella* (szőlőfajta) < m. *izabella*, *ки́шáссоня* < m. *kisasszony*.

A mássalhangzók lágy-sága többnyire megmarad: *а́няорсáт* < m. *anyaország*, *бéтяр* < m. *betvár*; *бiзoнь*, *бiзyнь* < m. *bizony*, *борбiль* < m. *borbély*, N. *borbíjely*, *вадь*, *вaть* < m. *vagy*, *орoнь* < m. *arany*, *пoндьoла* < m. *pongyola*, *сэгiнь*, *сiгiнь* < m. *szegény*, N. *szegijény*, *фáтьoл* < m. *fátyol*. Előfordul a szóvégi lágy mássalhangzó helyettesítése keménnyel: *бáршyн* < m. *bársony*, N. *bárson*, *догáн* < m. *dohány*, N. *dohán*, *жiвáн* < m. *zsivány*, N. *zsiván*, ami jellemző a kárpátaljai magyar nyelvjárásokra is, vö. *dohány* ~ *dohán*, *погáны* ~ *pogán* (LIZANEC' 1977: 47). A vizsgált anyagban néha a m. kemény *r* szonoránsnak lágy a megfelelője: *зoвгeрь*, *зoвгiрь* < m. *hóhéj*, N. *hóуhéj*; *лiнгáрь*, *лынгáрь* < m. *lingár*; *чiвoдирь* < m. *csődör*, N. *csőдiр*; *шoвдaрь*, *шoвдырь* < m. *sóvdar*. A lágy *p* [r] a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban gyakori az ukrán szavakban is, vö. *л'iкар* 'orvos', *читeи́р* 'csütörtök', *цap* 'cár', *мop'квa* 'sárgarépa', *зiр'кcи* 'keserű' (BEVZENKO 1980: 78).

Az *l* szonoráns az *ó* utáni pozícióban *ө* [ŷ] hangot eredményezett: *бoвт* < m. *bolt*, N. *бoйт*, *кoвдoш* < m. *koldus*, N. *кoудyс* 'ua.', *кoвдoвáти* < m. *koldul*, N. *кoудyл*, *фoвт* 'raj' < m. *falt*, N. *фoйт*. Az északkeleti magyar nyelvjárásokban a szótagzáró *l* kiesik, az *o* megnyúlik és diftongikusan ejtődik (vö. KÁLMÁN 1977: 34). Változás nélkül honosodott meg a *солтабсруе* < m. *szolgabíró*, N. *сoугaбiрoу*.

A hátsó nyelvvállású m. veláris *g* több esetben *т* [g] explozívát eredményezett: *а́няорсáт* < m. *anyaország*, *вiрáн* < m. *viganó*, *тáздa* < m. *gazda*, *тáлир*, *тáлір* < m. *gallér*; N. *galljér*; *енгeдoвáти* < m. *enged*, *нaдрáги* < m. *nadrág*, *пoпиáт* < m. *papság*, *чaвapтáш* < m. *csavargó*; hasonlóképpen a m. *k* a *бoтpсiдa* < m. *bokréta*, N. *бokpéjтa* szóban.

Több szó esetében az írók a laringális *з* [h] használatához folyamodtak, ami tulajdonképpen a *r* explozívát helyettesíti (a régi-új fonéma történetéről vö. ZOLTÁN-BARÁNY-KOMÁRI 2009: 257–258): *бaгoв* < m. *bagó*, N. *бaгoу*, *бoгap* < m. *bogár*, *зáбa* < m. *hab*, *гiнтyв* < m. *hintó*, N. *hintoу*, *зoвгeрь* < m. *hóhéj*, N. *hóуhéj*; *дyнгoв* < m. *dongó*, N. *дyнгoу*, *шoвгop*, *шoвгop* < m. *sógor*, N. *сoугop*, *шyгa* < m. *soha*. A *g* > *т* ~ *з* párhuzamosan is előfordul: *гaли́бa* ~ *гaли́бa* < m. *galiba*, *гepендá* ~ *гepендá* < m. *gerenda*, *зoмбi(i)ця* ~ *гoмбiчка* < m. *gomb*, *лiнгáрь* ~ *лынгáрь* < m. *lingár*.

A zöngés *r* mellett a zöngétlen *к* is előfordul a *нéди́к* ~ *нéди́р* ~ *нiди́к* < m. *pedig* szó végén, ami a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokra is jellemző (vö. LIZANEC' 1977: 48).

A veláris m. *k* a legtöbb szóban hasonló hangban realizálódott: *бiртoк* < m. *birtok*, *бoкáнчi* < m. *bakancs*, *вiди́к* < m. *vidék*, N. *вiдéjк*, *вoшкoлa* < m. *iskola*, N. *oškola*,

жачк(о)ў < m. *zacsκό*, N. *zsacsκόу*, *каріка* < m. *karika*, *кельтовату* < m. *költ*, *кішкерт* < m. *kiskert*, *лєквар* < m. *lekvár*, *рокату* < m. *rakás*, N. *rokás*, *сакач* < m. *szakács*, *мєлєк* < m. *telek*.

Néhány esetben a *k* a zöngés *z* [h], *r* [g], illetve zöngétlen *x* [ch] hangban realizálódik: *бїцїли* < m. *bicikli*, N. *bicigli*, *бокрїта* < m. *bokréta*, N. *bokréjta*, *бохтар* < m. *bakter*, *нопїза* (~ *нанпука*) < m. *paprika*, N. *popriga*, *сохмату* < m. *szokta*.

A m. laringális zöngétlen *h* többnyire a laringális zöngés *z* [h] hangban realizálódott: *заром* < m. *három*, *затїжак* < m. *hátizsák*, *зєнмиш* < m. *hentes*, *зсрчок* < m. *hörsög*, *гордїв*, *гордїв* < m. *hordó*, N. *hordóу*, *марга* < m. *marha*, *олгоднодь* < m. *alhadnagy*, *шаргань* < m. *sárhányó*. Néhány szóban azonban a m. *h* veláris zöngétlen spiráns *x* [ch] fonémát eredményezett: *хєченєчє* (a nyugat-ukrajnai nyelvjárásokban elvétve *чєчєчє*, *зєчєчєчє*, *чєчєчєчє*, *шїчїчїчї*) < m. *hecsepecs*, N. *hecsepecse* 'hecsedli', *ximáp* (elvétve *zamáp*, *zomáp*) < m. *határ*, *хосєн* < m. *haszon*. A *h* > *x* [ch] változást a *chotár*, *chutár* szóban DEZSŐ (1989: 32–33) azzal magyarázza, hogy az átvétel idején a mai magyar *h* helyén palatoveláris *ch* volt. Az óm. **χotár*, **χottár* a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban először **χottar*-ként honosodott meg, amiből később az *o* > *u* változása miatt **χuttar* lett; de mivel a kárpátaljai ukrán nyelvmemlékek magyar jövevényszavaira a mássalhangzók hosszúsága nem jellemző, ezért a *χutar* alak létrejötté törvényszerű (MOKÁNY 1971: 45–46). A *zamáp*, *zomáp* veláris zöngés *z* [h] réshangja a későbbi átvételre utal (BALECZKY 1958: 42; LIZANEC' 1977: 48–49; DEZSŐ 1989: 33). Kizárólag a *x* [ch] spiráns hangban realizálódik a m. *haszon*, vö. *хосєн*, mint ahogyan a nyelvmemlékekben és a nyelvjárásokban is (LIZANEC' 1977: 48–49; DEZSŐ 1989: 33).

2.3. Kombinatorikus hangváltozások. A hangváltozások elsősorban a befogadó nyelv fonetikai rendszeréhez való adaptációt tükrözik. Néhány szóban megjelenik a protetikuss (ejtéskönnyítő) zöngétlen *в* mássalhangzó: *вошкóла* < m. *iskola*, N. *oskola*, *вошкóлований* < m. *iskolázott*, *tanult*, N. *oskolázott*, *вїуш* (elvétve *yěu*) < m. *ujjas*, N. *újjas*, *újas*, *ujjos*. Metatézis fordul elő a *бїпзєу* < m. N. *brúgóу* 'nagybőgő' szóban. Regresszív disszimiláció fordul elő a *бохтар* < m. *bakter* szóban. A *бум* i *z* < m. *beteg(ség)* – *бумї'жнїй* < m. *beteg* szóban *z/ж* mássalhangzó-palatilizáció megy végbe, amely a standard ukrán szavakra is érvényes, vö. *друз* 'barát' – *дружба* 'barátság', *нога* 'láb' – *ніжка* a 'láb' kicsinyítő alakja, *дорога* 'út' – *дорожнїй* 'úti'. A fenti példák alapján látható, hogy a legtöbb hungarizmus a befogadó nyelv fonetikai törvényszerűségeihez idomulva honosodott meg. A két nyelv eltérő vokalizmusának következtében a legtöbb magánhangzó megváltozott, s így illeszkedett be az átvevő nyelv rendszerébe. A két nyelv konzonantizmusa képzésük helyét és módját tekintve nagyjából megegyezik. Ennek következtében a hungarizmusok mélyreható mássalhangzó-változás nélkül kerültek be az átvevő nyelvbe. De a nyomon követhető változások figyelemre méltók itt is.

(Folytatjuk.)

BÁRÁNY ERZSÉBET

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Nyíregyházi Egyetem

GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola